

Jon Lauglo, PFI, UiO

Sammenhengen mellom familiestruktur og skoleprestasjoner før og etter kontroll for foreldres utdanningsnivå og inntekt

Innledning

Familiestrukturen i Norge og mange andre land har endret seg sterkt de siste 50 årene. Et aktuelt spørsmål er om de nye familieformene som er blitt vanlige, fungerer like bra for de unge som den tradisjonelt legitimerede kjernefamilien med to foreldre som er gift med hverandre. Innen denne brede tematikken vil denne studien vurdere et mer avgrenset spørsmål: om forskjeller i faglig dyktighet ved grunnskolen slutt mellom unge i oppvekstfamilier av ulik sammensetning kan skyldes forskjeller i familienes økonomiske ressurser, etter kontroll for blant annet foreldrenes utdanningsnivå. Kapitlet utvider også gjennomgangen av faglitteratur i en tidligere publikasjon (Lauglo 2008) og oppsummerer hovedfunn fra denne om sammenheng mellom type familiestruktur og de unges skoleprestasjoner, etter kontroll for blant annet foreldres utdanningsnivå.

Studien benytter tverrsnittsdata. Selv om det er vanlig i studier av utdanning og sosial ulikhet å dra årsaksslutninger på grunnlag av påviste sammenhenger i tverrsnittsdata om at foreldres formelle utdanningsnivå påvirker hvor godt deres barn lykkes rent faglig i skolesystemet, er det alltid mulig at de sammenhenger som påvises, også kan skyldes selvseleksjon til ulikt utdanningsnivå av foreldre med umålte egenskaper som er utslagsgivende for hvor barna lykkes. Det fore-

ligger en lignende mulighet til seleksjon av foreldre med umålte personlige, men utslagsgivende, egenskaper til ulike typer familiestruktur. Men tverrsnittsdata gir likevel grunnlag for å vurdere om de *målte* egenskaper ved oppvekstfamilien har noen sammenheng med hvor godt de unge lykkes i utdanningssystemet. Betyr familieinntekt noe?

«Familiestruktur» viser her til de voksne som den unge bor hos (eller bor mest hos). Kategoriene er: *gifte foreldre*: mor og far som er gift med hverandre, *samboende foreldre*: mor og far er samboere med hverandre, men har valgt ikke å gifte seg, *mor og stefar*: mor bor med en annen make enn elevens far, *far og stemor*: far som bor med annen make enn den unges mor. Dessuten inngår kategoriene *enslig mor* og *enslig far*. Klarer de unge seg like bra på skolen rent faglig, uavhengig av slik variasjon i familiens sammensetning?

Materialet er landsomfattende og dekker ungdommer som i 2004-2005 var i grunnskurs (1. klasse) i videregående skole. Data fra administrative registre ble koblet, anonymisert og gjort tilgjengelig av Statistisk Sentralbyrå. Antallet observasjoner tilsvarende tilnærmevis et helt alderskull, men utelukker de unge (om lag 5 prosent) som ikke går videre til VGO etter grunnskolen slutt. Dataene innbefatter karakterene som de unge fikk ved slutten av 10.

klasse i grunnskolen, på en skala der 6 er den best oppnåelig karakter og 1 er den dårligste karakter. Analysen vil bruke gjennomsnittet av de elleve karakterene som teller når det er konkurranse om opptak til ulike videregående skoler. Karakterer kan forsvares som bra mål på faglig dyktighet, men de er selvsagt ikke indikatorer på hvor godt de unge i ulike typer oppvekstfamilier har det med seg selv, eller hvordan de fungerer sosialt sammen med andre, selv om karakterer kan forventes å være samvariert med slike egenskaper.

Det er lite nytt i internasjonal faglitteratur at barn av foreldre som ikke bor sammen, i snitt klarer seg noe dårligere på skolen enn barn som vokser opp med begge foreldre i hjemmet. Men denne sammenhengen har vært ganske fraværende i norsk offentlig debatt om sosial ulikhet i skolen. Størrelsen på det foreliggende materialet muliggjør analyse på en mer detaljert familiekategorisering enn i tidligere studier, da den gjør det mulig å beregne statistikk for kategorier som forekommer svært sjelden. Er det for eksempel noen forskjell mellom oppvekst hos gifte foreldre og oppvekst hos samboende foreldre, med hensyn til hvor godt de unge klarer seg på skolen? Enn unge som vokser opp hos enslige fedre? Materialet muliggjør kontroll for en del faktorer som tidligere forskning har vist henger sammen med prestasjoner i norsk skole (elevens kjønn, foreldres utdanningsnivå, innvandrerbakgrunn). Det inneholder dessuten inntektsdata som vil bli brukt til å vurdere om utslag av familiestruktur kan skyldes ulikhet i familiers kjøpekraft. Ulikhet i inntekt blir noen ganger brukt som antatt delforklaring av forskjeller mellom unge som vokser opp med enslige foreldre, og de som vokser opp i den tradisjonelle kjernefamilien. Det finnes flere studier, gjennomgått av Amato (2000), som tyder på at forskjeller i husholdningens inntekt i USA kan forklare

noe av ulikheten i blant annet skoleprestasjoner mellom unge i ulike familietyper. Gjelder en slik delforklaring også Norge, som kan antas å ha bedre støtteordninger for økonomisk svakstilte familier enn det som finnes i USA?

Det foreligger en analyse fra Frankrike av data på flere store landsrepresentative surveys som ikke fant noen forskjell i utdanningsprogresjon blant unge i 15-19-årsalderen mellom de som er barn av foreldre som allerede var blitt skilt da informasjon om utdanning ble samlet inn, og de som er barn av foreldre som blir skilt to-tre år senere. Den analysen konkluderer derfor at fall i inntekt etter skilsmisse neppe gir noe utslag på de unges skoleprogresjon (Piketty 2003:22). Antagelsen om en inntektsforklaring har imidlertid sjelden vært gjenstand for empirisk utprøving med direkte data om inntekt etter skatt, inklusive overføringer gjennom trygdesystemet. Det foreliggende materialet muliggjør en analyse av den betydning som ulikhet i familiens kjøpekraft kan ha for å forklare forskjeller i skoleprestasjoner etter elevers familiestruktur.

Teori om sosial kapital (Coleman 1988, Field 2003) har aktualisert forskning om familiestrukturens betydning for god oppvekst. Sosial kapital hos Coleman og andre er et bredt begrep. Jeg tolker begrepet til å omfatte sosiale relasjoner som utgjør en ressurs for at aktører skal realisere mål de har for seg selv eller andre – i dette tilfellet at de unge skal klare seg bra på skolen. Ut fra sosial kapitalteori ville en positiv sammenheng mellom skoleprestasjoner og oppvekst i den tradisjonelt legitimerede familiestruktur (hos gifte foreldre) være en effekt av sosiale relasjoner i oppvekstfamilien. Men en slik sammenheng kan også skyldes selvseleksjon av foreldre med ulike personlige egenskaper, til ulike typer familie. Begge forklaringer kan selvsagt være gyldige samtidig.

En familiestruktur i endring

Den betydning som nye familieformer kan ha for barn og unges mestring av skole og utdanning, har knapt vært viet oppmerksomhet i offentlig debatt om utdanning og sosial ulikhet i Norge til tross for at familiens sammensetning i de siste 50 år har gjennomgått dramatisk endring. Figur 6.1 i NOU:25 1999 viste dramatisk økning i antall barn født utenfor ekteskap og sterk økning i skilsmisseraten fra 1965 fram til midt på 1990-tallet. Oppvekst med «særboende» foreldre er blitt ganske vanlig, først og fremst fordi samlivsbrudd mellom foreldrene er blitt vanligere. I de elevdataene om unge som vil bli analysert i denne studien, hadde omtrent 40 prosent av de unge andre oppvekstforhold enn den tradisjonelt legitimerede kjernefamilien.

Kiernan (2003:3,8; 2002:18) har vist at de nordiske land særpreges av sterkere vekst enn andre vesteuropeiske land, i andelen barn som fødes utenfor ekteskap eller som fødes i samboerskap mellom foreldrene. Særlig er kontrasten sterk med sydeuropeiske land. Kravdal (1997:289) anslår at mer enn 45 prosent av barn ble født utenfor ekteskap i Norge på 1990-tallet, og at de fleste av disse barna ved fødselen hadde samboende foreldre som ikke hadde giftet seg.

Skilsmisse gjelder bare en del av de samlivsbruddene som forekommer mellom barneforeldre. Noack (2002:44) rapporterer at blant barn i Norge i 1999 hadde 14 000 opplevd at deres gifte foreldre ble separert. Dersom de brutte samboerskapene også tas med, hadde minst 21 000 barn opplevd at foreldrene gikk fra hverandre.

Samboerskap mellom ugifte voksne er typisk kortvarig. Mange samboerskap oppløses før, eller relativt tidlig etter, barn blir født. Andre omgjøres til ekteskap etter at barn blir født. I alle de ni vesteuropeiske

land som inngikk i Kiernans (2002:25) studie, hadde samboerskap høyere sannsynlighet enn ekteskap for å bli oppløst de første 3-5 årene etter at barn blir født. For samboende mødre under 25 år er det faktisk mer vanlig med samlivsbrudd enn at samboerskapet blir formalisert til ekteskap. Jo eldre samboende barneforeldre er, jo mer stabilt blir samboerskapet (Noack 2002:44-45, 48). De unge som inngår i den nåværende studien, er i grunnkurs i VGO. For denne aldersgruppen må eventuelt samboerskap mellom deres foreldre være atypisk stabilt fordi det må ha vart så lenge – helt fram til den unge er blitt minst 16 år gammel.

Norge har hatt en utvikling i retning av institusjonalisering av samboerskap. Siden sist på 1990-tallet har samboere hatt de samme rettigheter og forpliktelser som gifte med hensyn til trygde, pensjon og skatter (Noack 2001). Sosial aksept for samboerskap er også blitt vanlig. Noack og Seierstad (2003:2) har vist at de fleste i familieetableringsalderen (27-36 år) enten har levd i samboerskap tidligere, eller de lever i et samboerskap fremdeles, og at de fleste voksne (i alderen 20-79) aksepterer samboerskap på lik linje med ekteskap også når barn er med i bildet. Til tross for denne avstigmatiserende brede aksepten, er det slik at barn av samboere klarer seg dårligere rent faglig på skolen enn barn av gifte foreldre?

Er oppvekst med begge foreldre i hjemmet best for barn?

Colemans teoretisering om sosial kapital legger vekt på at den tradisjonelt institusjonaliserte familieformen er gunstig for en god oppvekst (Coleman 1988, Coleman og Hoffer 1987). Han antar at oppvekst kun hos den ene av foreldrene (eller hos én av dem og dennes nye make), er tegn på mangelfull sosial kapital som hemmer en vellykket overgang for unge til

det voksne liv. For et slikt syn er han blitt kritisert av Morrow (1999) for å ha en urimelig konservativ og urealistisk oppfatning av moderne familieformer. Det har imidlertid lenge vært bredt internasjonalt belegg for at barn som vokser opp med én av sine foreldre (som regel er det da mor), i snitt har dårligere psykisk helse og dårligere skoleresultater enn barn som vokser opp med begge sine foreldre i hjemmet. Dette er godt dokumentert i amerikansk forskning (Amato 2000, 2008). Nordiske og europeiske studier understøtter samme konklusjon.

Breiviks nylige norske doktoravhandling om emnet gir en omfattende gjennomgang av nordisk og internasjonal faglitteratur og viser til en rekke studier som finner at barn som vokser opp hos enslige mødre, har lavere skår på en rekke indekser for «tilpasning» og velvære, sammenlignet med barn og unge som vokser opp i såkalt «intakte» kjernefamilier (Breivik 2008). Nergårds (2005) litteraturgjennomgang viser også til en del nordiske undersøkelser som dokumenterer skolemessige fordeler for barn som vokser opp med begge foreldre i hjemmet.

En ny studie gjort av Lindbekk (2008) som er basert på norske registerdata med stort antall observasjoner, har vist en tendens til langsiktig uheldige konsekvenser for voksne som har hatt oppvekst hos enslige mødre. De oppnår kortere utdanningskarriere enn andre, og de klarer de seg også dårligere i arbeidsmarkedet – etter kontroll både for deres eget utdanningsnivå og for deres mødres utdanningsnivå.

For OECD-land er sammenhengen mellom oppvekst hos enslige foreldre og barns skoleprestasjon dokumentert i analyse av data fra PISA-undersøkelsene. Haahr mfl. (2005:87-90) har oppsummert funn fra PISA-undersøkelsen av ferdigheter i

matematikk blant 15 åringer i 26 land i 2003. I alle disse landene fant de at barn i familier med enslige foreldre skåret lavere enn barn i andre familier. Det var imidlertid store forskjeller i utslagernes styrke. I 20 av landene var forskjellene statistisk signifikante, i de aller fleste land også etter kontroll for andre bakgrunnsfaktorens innvirkning (Haahr mfl. 2005:90 som også viser til Fuchs og Wössmann 2004). Pong (1996) har vist lignende sammenhenger også i utviklingsland.

Det har vært vanlig å anta at familiestrukturens betydning vil påvirkes av barne- og familiepolitikk og av velferdsordninger som gir økonomisk støtte til enslige foreldre. En studie utført av Powell og Parcel (1999) basert på et stort landsomfattende utvalg i USA (14-åringer) og på et britisk utvalg av 647 unge som var 10-14 år gamle, viser i likhet med andre undersøkelser at barn av enslige mødre klarer seg dårligere i skolen enn andre barn. De finner imidlertid et tydeligere utslag i USA enn i Storbritannia og mener at denne forskjellen må skyldes bedre offentlige støttetiltak i Storbritannia for enslige barnefamilier. Annen komparativ forskning har imidlertid funn som passer dårlig med antagelsen om at velferdsstater *generelt* skulle ha noen slik dempende effekt. Breiviks (2008:13) litteraturgjennomgang gir ingen systematisk støtte for at velferdsstaten reduserer forskjeller i gunstig utvikling («adjustment») mellom barn av enslige mødre og andre barn. Og Breivik og Olweus analyse av et utvalg i Bergen av mer enn 4 000 unge som var 12-15 år gamle, viste at de «negative utslagene» (inkludert faglig prestasjon i grunnskolens to siste klassetrinn) gjennomgående var av samme størrelsesorden (målt i standardavvik) i dette norske utvalget som påvist i tidligere metaanalyser av amerikansk forskning (Breivik og Olweus 2006).

PISA-undersøkelsene for 26 land viser heller ikke at utslagene av oppvekst hos enslige mødre er svakere i land med bedre offentlige støtteordninger for barn i økonomisk svakstilte hjem (Haahr mfl. 2005:90). De nordiske land som alle har støtteordninger for barn av enslige foreldre, og der mange barn vokser opp med særboende foreldre, viste stor spredning i størrelsen på slike utslag og utmerker seg som gruppe på ingen måte som land med lavere negative utslag enn andre land. PISA-undersøkelsene støtter således ikke noen generell hypotese om at velutbygde velferdsstater reduserer risikoen for at barn av enslige mødre vil klare seg dårligere på skolen enn andre barn.

Det kan være at evnen til å fullføre påbegynt utdanning i enda sterkere grad enn prestasjoner, beror på forventninger og sanksjoner i de sosiale relasjoner som de unge er innvevd i. I USA var det særlig sannsynligheten for fullføring som Coleman (1988) fant var avhengig av familiens sammensetning og av andre mål på antatt familiebasert sosial kapital. Markussen mfl. (2005:317-318) har ved hjelp av et stort datamateriale fra seks østlandsfylker vist at unge med særboende foreldre har klart lavere sannsynlighet for å fullføre videregående opplæring på normert tid. Deres analyse har usedvanlig omfattende kontroll for andre faktorerers innvirkning, blant annet elevenes prestasjonsnivå i 10. klasse, foreldrenes utdanningsnivå og holdninger til skole, elevenes arbeidsinnsats, tilpasning til skolen og deres verdier, arbeidsinnsats, motivasjon og ambisjoner samt studieretning.

Hvis man antar at svak familieøkonomi var hovedgrunnen til at barn av enslige forsørgere gjorde det noe dårligere på skolen enn barn av samboende/gifte forsørgere, skulle de unges prestasjoner være bedre når deres enslige mor eller far bor sammen

med ny make enn når de unge bor hos enslige foreldre. Moxnes mfl. (1999:90) sier at det verken i USA eller Norge er funnet at steforeldres inntreden i husholdningen har noen positiv virkning på hvordan barn av skilte foreldre «har det» eller «gjør det». Nyere amerikanske funn er imidlertid ikke entydige. Brown (2004:173-174) har fra analyse på store surveymateriale konkludert:

«Notably, school-aged children in two-biological parent cohabiting families seem to be somewhat better off than children in cohabiting stepfamilies. But an examination of child outcomes among children under age 6 yields the opposite conclusion.»

Én mulig forklaring kan være at forholdet til steforeldre har en tendens til «å gå seg til» når barn blir eldre. Uansett passer disse funn om steforeldres innvirkning dårlig med at familieøkonomi skulle være noen hovedforklaring bak sammenhengene mellom skoleprestasjoner og familiens sammensetning.

Har selve skilsmissen uheldige følger?

Amato (2008:1139) viser til en bred modell som har dominert forskningen om familiestrukturens konsekvenser: at konflikt mellom foreldrene og skilsmisse øker risikoen for at barn skal ha adferdsproblemer (herunder risiko for å lykkes dårlig på skolen). Hans metaanalyse viser betydelig belegg for en slik modell (Amato 2000). Han finner for de fleste barn at slik økt risiko følger av selve skilsmissen, men han finner også at foreldre med visse personlige og sosiale egenskaper har en høyere sannsynlighet for å bli skilt. Med andre ord, det finnes en viss «seleksjon til skilsmisse». (Amato 2000:1283). Surveybasert forskning om skilsmisens konsekvenser har ofte begrenset sin kontroll for seleksjons-

faktorerers innvirkning, til sosio-økonomiske faktorer som er generelt utslagsgivende for barn og unges trivsel og mestring av tilværelsen, og en kan argumentere for et videre perspektiv på seleksjon til skilsmisse, blant annet vil det jo uansett sosio-økonomisk status skje en seleksjon av familier som har vært preget av konflikt og sviktende samhold før skilsmissen.

I enkelte land finnes det store datasett som gjør mulig en utprøving av den betydning som selve skilsmissen kan ha, sammenlignet med virkningen av de underliggende konfliktforhold som kan ansees som del av «seleksjon til skilsmisse». Det foreligger to nyere analyser av store datasett i Frankrike (Piketty 2008) og i Sverige (Björklund og Sundströms 2002). Disse finner ingen effekt på personers utdanningskarrierer av selve samlivsbruddet mellom deres foreldre, og de mener at dårligere mestring av skolegangen hos unge som har skilte foreldre, skyldes egenskaper ved familien før samlivsbruddet. I Pikettys (2008) studie, basert på flere store landsomfattende franske surveys, er den avhengige variabel hvorvidt personer fortsatt var under utdanning i 15-20-årsalderen og ikke hadde repetert klassetrinn (i et system der slik repetisjon fortsatt er ganske vanlig). Slik skoleprogresjon hos dem som hadde opplevd at deres foreldre tidligere var blitt skilt, ble så sammenlignet med progresjonen hos dem som to-tre år senere kom til å oppleve samlivsbrudd mellom sine foreldre. I de svenske folketellingsmaterialene sammenlignes (a) oppnådd utdanningsnivå per 1996 (vektet med forventet inntekt) hos voksne som var født i perioden 1951-64, og som i deres barndom (0-17-årsalderen) hadde opplevd at foreldrene ble skilt, med (b) utdanningsnivået hos deres eldre søsken som opplevde samlivsbruddet mellom foreldrene først etter at de var 18 år. Antagelsen var at de sistnevntes utdanningskarriere ikke (eller

i mye mindre grad enn de førstnevntes) kunne blitt negativt påvirket av foreldrenes samlivsbrudd.

Ingen av disse to studiene fant noen forskjell i vellykket progresjon gjennom utdanningssystemet mellom de gruppene som ble sammenlignet. Begge studiene konkluderer derfor at dårligere utdanningskarriere hos barn av skilte foreldre ikke synes å skyldes påkjenninger fra selve skilsmissen eller dens ettervirkninger. Slike funn motsier selvsagt ikke at barn og unge har fordeler av samhold tuftet på gode relasjoner mellom foreldrene. De motsier heller ikke antagelsen fra sosial kapital-teori om at barn er tjent med at ekteskap er sterkt institusjonalisert dersom slik institusjonalisering demper konflikt og styrker samhold i familier. Og slike funn støtter ikke antagelsen om at sterk institusjonalisering kan ha en uheldig virkning for barn ved å hindre oppløsning av ulykkelige ekteskap. Men de kan tyde på at når familien først er blitt preget av konflikt og splid, så er det ingen generell tendens til at selve skilsmissen forverrer situasjonen for de unge. På den annen side tyder disse funn heller ikke på at skilsmisse mellom foreldrene generelt er noen fordel for unge som opplever et konfliktfylt hjem. Jeg tolker studiene slik at det er viktig å vise varsomhet i generaliseringer fra tverrsnittsdata om konsekvenser av selve skilsmissen. Behovet for slik varsomhet understrekes også av Amato (2000:1269) som finner betydelig variasjon mellom individer (både foreldrene og deres barn) når det gjelder konsekvenser av skilsmisse.

Er barn best tjent med at foreldrene deres er gift med hverandre?

Det er lite forskning som sammenligner barns oppvekst hos gifte foreldre med oppvekst hos samboende foreldre som ikke har giftet seg. Men det foreligger en del forskning om selve forholdet mellom

par i ekteskap sammenlignet med samboerskap. I USA har Brown (2000) fra et landsomfattende oppfølgingsmateriale påvist hyppigere depresjon hos samboende kvinner enn hos gifte kvinner, og at slik depresjon er forbundet med at samboerforholdet oppleves som mindre stabilt. Det er dessuten tegn til økt depresjon når forholdet har medført barn. På samme materiale fant Skinner mfl. (2002) at

“long term cohabiting couples reported lower .. happiness and fairness” i parforholdet enn gifte og oppatgifte. I et annet stort amerikansk survey-materiale fant Treas og Giesen (2000:59) at “cohabitators are more likely than married people to engage in infidelity, even [with] controls for the permissiveness of their personal values.”

De mener dette skyldes at samboere investerer mindre av seg selv i samlivet.

En kunne forvente at amerikanske funn ikke ville gi noen pekepinn om forhold i andre land der samboerskap er vanligere og har fått sterkere juridisk institusjonalisering. I Norden er samboerskapet blitt alminneliggjort, og lovgivningen gir stort sett juridisk likestilling mellom samboende og gifte. Tegn på en løsere tilknytning enn i det tradisjonelle ekteskap er likevel påvist i en rekke studier. Ottosen (2000) har analysert barns familieforhold i de første leveår i Danmark. Hun fant at samboerforhold er mer ustabile enn giftemål, også etter at barn er blitt født. Hansen mfl. (2007:922) har på et norsk surveymateriale av middelaldrende voksne sammenlignet samboere med gifte. De finner at samboende som aldri har vært gift, på en rekke indikatorer utviste svakere «well being» (trivsel, mental sunnhet, mestring av tilværelsen) enn gifte personer, men at dette ikke gjaldt samboere som tidligere hadde vært gift.

Jensen og Clausen (1999, 2000, 2003) analyserte data om barn født i Norge i 1980, 1986 og 1992. De fant en sterk økning av antall barn født utenfor ekteskap siden 1970. I 1996 gjaldt dette 48 prosent av alle fødsler, og nesten alle disse er født i samboerskap (1999:5). Risikoen for at barn skal oppleve samlivsbrudd mellom foreldre, var to til tre ganger høyere for barn født i samboerskap enn for barn født i ekteskap. Foreldrebrudd skjer også tidligere i livet til barn født i samboerskap (Jensen og Clausen 1999:4-8). For barn født i samboerskap er det dessuten langt vanligere at foreldrene flytter fra hverandre, enn at de gifter seg med hverandre. I Jensen og Clausens data er sannsynligheten for at barnet skal oppleve skilsmisse mellom foreldrene også noe høyere hvis foreldrene ble gift etter først å ha vært samboere da barnet ble født, enn hvis foreldrene var gift ved barnets fødsel – selv om ekteskapene til slike tidligere samboende og senere gifte foreldre var langt mer stabile enn de samboerskapene som ikke resulterte i ekteskap (Jensen og Clausen 1997:50-51). Tendensen til foreldrebrudd innen fireårsalderen blant barn som ble født til ugifte og samboende foreldre, økte sterkt fra 1972 til 1992 – i motsetning til foreldrebrudd for barn hvis foreldre var gift (Jensen og Clausen 2000:32).

De fleste studier har altså vist at samboerskap preges av svakere sosiale bindinger enn ekteskap. Men det er uklart hvorvidt dette skyldes selvseleksjon til samboerskap av personer som ønsker et løsere forhold, eller at personlige egenskaper medfører et løsere forhold. I en studie med flere oppfølginger i USA av mødre og barn, konkluderte Axinn og Thornton (1992) at det skjer selvseleksjon til samboerskap av personer som har aksept for et relativt løst parforhold *samtidig* som selve samboerskapet svekker troen på fordeler ved ekteskap og demper frykt for uhel-

dige følger av samlivsbrudd. I Norge har Kravdal (1997) vist at svakere bindinger kan skyldes selvseleksjon til samboerskap av folk som ønsker et mindre forpliktende forhold enn hva ekteskap vil være.

En kunne forvente at konsekvente forventninger og sanksjoner fra godt samkjørte voksne i familien ville bidra til en tryggere oppvekst, slik at de unge lettere ville mestre oppgaver som på kort sikt kunne være lite lystbetonte men som på sikt kunne gi fordeler i overgangen til voksen status. Ut fra teori om sosial kapital skulle man forvente at den sterke institusjonaliseringen i ekteskap ville styrke forventninger om samhold også når det røyner på, ikke bare hos mann og kone selv, men også i den videre krets av slekt og venner som gir sosiale føringer for samhold – og således kunne bidra til demping og løsning av konflikter. Det foreligger lite forskning om samboeres relasjoner til sine barn, sammenlignet med forskning om gifte foreldre. Popenoe (1996) har etter gjennomgang av amerikansk faglitteratur argumentert for den betydning som far har for barns oppvekst. Fedre synes å ha svakere bindinger til sine barn når de er samboende med barnets mor enn når de er gift med henne. Hofferth og Anderson (2003:224) fant i et amerikansk materiale at gifte biologiske fedre bruker mer tid på barna sine og har varmere forhold til dem, enn samboende ugifte biologiske fedre, etter statistisk kontroll for blant annet foreldrenes utdanning og fars inntekt.

Selv om løsere samhold mellom parfolk i samboerskap i sin helhet skulle skyldes selvseleksjon, ville en samfunnsutvikling der samboerskap forekommer hyppigere enn før, likevel være uheldig hvis resultatet blir at en større andel barn blir født inn i familier som preges av svake bindinger mellom foreldrene og stor risiko for brudd mellom dem.

Materialet

De foreliggende registerdata inkluderer opplysninger om karakterer fra grunnskolen 10. klasse og om sammensetningen av disse grunnskoleelevenes oppvekstfamilie. Datasettet gjør det mulig å foreta statistisk kontroll for foreldrenes utdanningsnivå, elevens kjønn og om eleven har foreldre som er innvandrere til Norge. Inntektsdata for foreldrene foreligger også. Da om lag 95 prosent av elevene fra 10. klasse begynner i VGO, inkluderer dataene tilnærmet sesvis hele ungdomskullet, bortsett fra de aller minst skolemotiverte elevene. Materialet omfatter i utgangspunktet 70 792 elever som var i 1. klasse i VGO i 2004-2005. For 91 prosent (64 531) av disse ungdommene inneholder materialet opplysninger om karakterer fra 10. klasse. Frafallet skyldes primært manglende opplysninger om eldre elever som ikke har gått direkte fra grunnskole til VGO. For 60 339 (94 prosent) av dem som en har karakteropplysninger om, foreligger informasjon om hvem den unge bor hos i hjemmet. Igjen skyldes frafallet hovedsakelig manglende data om oppvekstfamiliens struktur for elever som var minst 18 år (og som derfor regnes som selvstendige voksne i de gjeldende administrative registre). For alle observasjoner med opplysninger både om karakterer og familiestruktur har man også data om kjønn og innvandrerbakgrunn, og for nesten alle har man data om mors utdanningsnivå (98 prosent), fars utdanningsnivå (96 prosent), mors inntekt (99 prosent) og fars inntekt (95 prosent). Frafall på grunn av manglende opplysninger i dette materialet gjelder altså de uvanlig gamle førsteklasingene i VGO. Det foreligger ikke noe grunnlag for å vurdere hvordan denne begrensningen kan ha påvirket de funn som vil bli lagt fram.

Den avhengige variabel som vil bli brukt, er et gjennomsnitt av karakterer fra 10. klasse, målt på en skala fra 1 til 6. Ut-

gangspunktet var de elleve karakterene som legges til grunn for opptakspoeng til videregående skole. De fleste er fra teoretiske fag som norsk, matematikk, engelsk og naturfag, men også noen praktisk-estetiske fag er med (kroppspøving, musikk og heimkunnskap). I populasjonen som vil bli analysert, er gjennomsnittet av disse faglige gjennomsnittskarakterene for hver elev 3,85. Standardavviket er 0,85, altså noe mindre enn en hel karakterenhet.

Familietyper

Den venstre seksjonen i tabell 1 (om hele elevkullet) viser at 58,7 prosent av elevene er i en tradisjonell kjernefamilie hos foreldre som er gift med hverandre, og at 4,5 prosent av elevene er hos foreldre som er samboere med hverandre. Elever i de andre kategoriene har alle «særboende» foreldre. De fleste av disse bor sammen med en enslig mor – eller hos mor og stefar. Prosentfordelingen er den samme for de observasjoner der opplysninger om karakterer fra grunnskolen også foreligger (høyre seksjon i tabellen).

Elevenes faglige prestasjoner

Figur 1 viser gjennomsnittskarakter fra 10. klasse for elever med ulik type oppvekstfamilie. Elever presterer bedre når de vokser opp med begge sine foreldre i

hjemmet, og enda bedre når foreldrene har institusjonalisert sitt forhold ved å gifte seg med hverandre. Det er ubetydelige forskjeller når en sammenligner ulike familietyper innen den bredere gruppe av særboende foreldre. Forskjellen mellom disse, sett under ett, og elever med gifte foreldre er 0,4 karaktertrinn – eller nesten 0,5 standardavvik i gjennomsnittskarakter. At det ikke er noen fordel å ha steforeldre, er i pakt med andre norske funn (Moxnes mfl. 1999:75), med amerikanske funn (McLanahan og Sandefur 1994:5) og med franske analyser (Piketty 2003, table 6) som også, i likhet med disse norske funn, viser at barn gjør det bedre i skolen når deres foreldre er gift med hverandre, enn når de er samboende.

Vi ser at Eta-kvadrat for sammenhengen i figur 1 er 0,052. Det aller meste av variasjonen i elevprestasjoner (94,8 prosent) forblir dermed «uforklart». Dette betyr at det er stor spredning i elevers prestasjonsnivå innen de ulike familiekategoriene og betydelig overlapping mellom disse fordelingene.

Materialet gir ikke opplysninger om unge som deler sin tid relativt jevnt mellom sine særboende foreldre. Men internasjonal faglitteratur gir ikke noe grunnlag for at

Tabell 1. Fordeling av elever etter deres familiestruktur

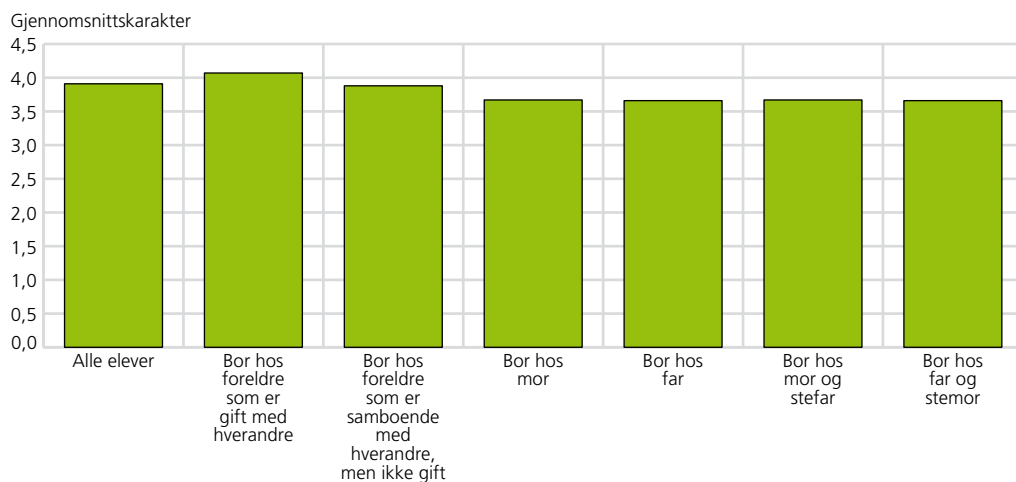
	Hele elevkullet		Elever med karakterdata	
	Antall	Prosent	Antall	Prosent
Alle elever	70 792		60 339	
Eleven bor hos:				
Foreldre som er gift med hverandre	36 236	58,7	35 520	58,9
Foreldre som er samboere med hverandre	2 806	4,5	2 755	4,6
Enslig mor	13 142	21,3	12 735	21,1
Enslig far	3 619	5,9	3 544	5,9
Mor og stefar	4 972	8,1	4 847	8
Far og stemor	967	1,6	938	1,6
Alle med informasjon om familiestruktur	61 742	100	60 399	100
Manglende informasjon	9 050			

institusjonalisering av slik «likt samvær» generelt ville være en fordel for barn etter samlivsbrudd. En positiv verdi av mer samvær med far poengteres i Popenoes (1996) gjennomgang av amerikansk forskning, men faglitteraturen gir ikke entydig støtte for at det er en generell fordel for barn å ha mye samvær med far etter skilsmisse. Furstenberg mfl. (1987) fant ved hjelp av data fra The National Survey of Children i 1981 om 11-16 åringer i USA som hadde opplevd samlivsbrudd mellom sine foreldre, at hyppigere kontakt med far ikke er forbundet med de indikatorer på gunstig personlig utvikling som ble brukt. Dette gjaldt også mål på hvor godt de unge klarte seg på skolen, etter kontroll for blant annet mors utdanning. De viser til lignende funn fra 1976. I Norge har Moxnes og Winge (2000) og Moxnes mfl. (1999) poengtert den positive betydningen det har for barn at foreldre *samarbeider* etter skilsmisse. Men samarbeidets gode betyr ikke nødvendigvis at institusjonalisering *gjennom regelverk* av likt delt foreldreansvar vil være noe egnet middel til å fremme god oppvekst for barn. Amato

(2000:1281) hevder at gunstige utslag for barn når foreldrene har delt foreldreansvar, kan skyldes at disse foreldrene var mer samarbeidsvillige før skilsmissen enn andre skilte foreldre.

I dette norske materialet var kjønnsutslagene for karakterer fra grunnskolen (jenter presterer bedre) omtrent like sterke uansett hvilken type oppvekstfamilie eleven hadde, og utslagene av familiestruktur var gjennomgående minst like store for guttene som de var for jentene (Lauglo 2008:14). Kan sammenhengen mellom barns skoleprestasjoner og deres oppvekstfamilies sammensetning forklares ut fra den innflytelse som foreldres utdanning har? Mange andre analyser har vist (blant annet Hægeland mfl. 2007) at foreldres utdanningsnivå var den statistisk mest utslagsgivende faktor for elevers skoleprestasjoner, blant de indikatorer som finnes i norske administrative registerdata og surveys om familiens sosio-økonomiske ressurser. Mors utdanningsnivå er spesielt aktuelt for denne studien, da en kan anta at dette vil være spesielt utslagsgivende

Figur 1. Gjennomsnittskarakter fra 10. klasse etter elevens familiestruktur, for unge som i 2004-2005 var i første klasse i videregående skole

¹ Eta = 0,229, Eta kvadrat = 0,052 N= 60339. Minste antall observasjoner for kategoriene i figuren = 938 (oppvekst hos far og stemor). Standardavvik = 0,83.

for elever som vokser opp hos særboende mødre. På bakgrunn av dette materialet er det også tidligere vist at jo høyere foreldrenes utdanningsnivå er, jo oftere er elevenes foreldre gift med hverandre, og jo sjeldnere er de særboende. Det var også en svak tendens til at samboende mødre som ikke er gift, har lavere utdanning enn gifte mødre (Lauglo 2008:15).

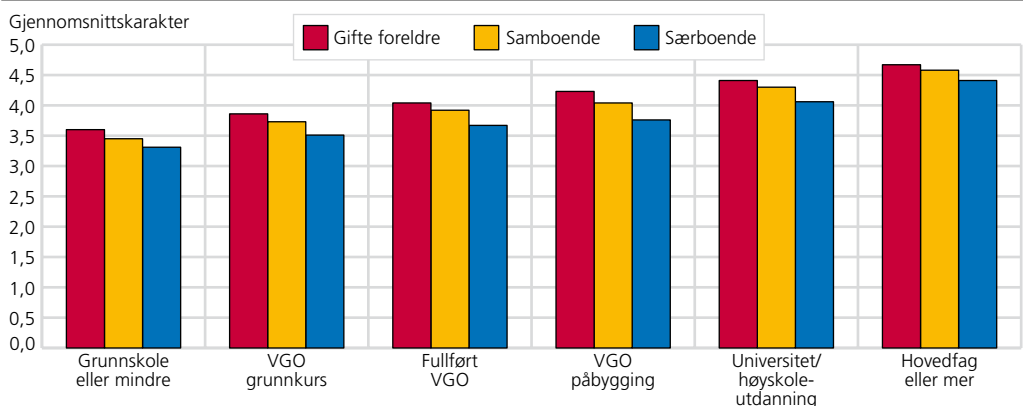
Materialet er stort nok til at man kan vise beskrivende statistikk om sammenhenger når foreldres utdanningsnivå faktisk holdes konstant, uten å måtte ty til estimater basert på regresjonsanalyse. Figur 2 viser utslag av familiestruktur på elevenes gjennomsnittskarakter etter slik kontroll for mors utdanningsnivå. Da figur 1 har vist at det ikke er forskjeller i elevers gjennomsnittskarakter i de ulike underkategorier av særboende foreldre, er disse kategoriene her slått sammen for å få større antall observasjoner i beregningen av de enkelte karaktergjennomsnitt. Vi ser at forskjellenes retning danner et konsekvent mønster innen alle kategorier av mors utdanning. Elever med særboende foreldre har det laveste karaktergjennomsnitt, elever med gifte foreldre har det høyeste gjennomsnittet, og elever med samboende foreldre

utgjør en mellomkategori. Utslagenes retning var like konsekvent etter kontroll for fars utdanningsnivå (ikke vist på grunn av plasshensyn). Vi ser også at kontroll for foreldres utdanning reduserer forskjellene noe. At hensyntagen til foreldres utdanning (i figur 2) ikke rokker ved tendensene i figur 1, er tegn på at mønstret skyldes familiestruktur – og/eller andre egenskaper enn utdanningsnivå som måtte være forbundet med «selvseleksjon» av foreldre til ulike familieforhold.

Multivariat regresjon

Lineær regresjonsanalyse muliggjør statistisk kontroll, ved hjelp av estimater, for et større antall faktorer samtidige innvirkning, i dette tilfelle ut fra en modell om additive effekter. Elevers kjønn, foreldres utdanningsnivå og om foreldrene er innvandrere fra et ikke-vestlig land, er tjenlige som kontrollvariabler i slik regresjon. Tabell 2 viser resultater fra slik regresjon. Analysen viser at effektene av familiestruktur fremdeles gjenstår etter kontroller for kjønn, innvandererstatus og for begge foreldres utdanningsnivå. Elever med særboende foreldre gjør det fortsatt klart dårligere på skolen enn elever med gifte foreldre, og forskjellen tilsvarer om lag 0,3

Figur 2. Gjennomsnittskarakter fra 10. klasse etter elevens familiestruktur og mors utdanningsnivå

¹ N = 59100. I alle underkategorier er N > 300, bortsett fra kombinasjonene «Samboende foreldre», mor har «VGO påbygging» (N = 69), og «Samboende foreldre», mor har «hovedfag eller mer» (N = 72).

av et karaktertrinn. Det negative utslaget av at foreldrene er samboende uten å være gift, er fremdeles statistisk signifikant, men utslaget er utpreget svakt: 0,09 karaktertrinn i lavere gjennomsnittskarakter (tilsvarende 0,11 standardavvik). Som nevnt har Kravdals (1997) funn gitt grunn til å anta at samboerskap preges av løsere og mindre forpliktende samboerforhold enn ekteskap. Men da tidligere norsk forskning gir grunn til å anta at det vil være en klar minoritet av opprinnelig initierte samboerskap som fortsatt består etter at barn er blitt 16-17 år, kunne man vente at et materiale som inkluderte yngre barn av samboende foreldre, ville ha vist sterkere negative utslag enn vi finner i det nåværende utvalget hvor samboerskapene har vært langsiktig levedyktige. At det nåværende utvalget likevel

viser en negativ statistisk effekt er derfor bemerkelsesverdig.

Hvor sterk er så familiestrukturens utslag for de unges skoleprestasjoner sammenlignet med andre forhold som tillegges vekt i dagens offentlige debatt om sosial ulikhet i skolen? Regresjonen bekrefter at foreldres utdanningsnivå har en klart dominant betydning blant de faktorer som inngår i analysen. Men selv etter kontroll for de andre målte faktorerets betydning, viser de ulike indikatorer på oppvekst hos særboende foreldre regresjonsutslag som er omlag tre firedeler så sterke som den betydning elevens kjønn har. De er også betydelig sterkere enn utslaget av «ikke-vestlig innvandrerbakgrunn». Til og med den svært svake negative effekten av «samboende for-

Tabell 2. Regresjon av gjennomsnittskarakter fra 10. klasse for elever i første klasse i VGO 2004-2005

	DEL 1: Ustandardiserte regresjonskoeffisienter (b)			DEL 2: Standardiserte regresjonskoeffisienter (beta)		
	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 1	Modell 2	Modell 3
Konstantledd	4,083	3,898	2,796			
Familiestruktur						
Referanse kategori: «bor hos far og mor, far og mor er gift»						
Bor hos far og mor, og far og mor er ugifte samboere	-0,19	-0,202	-0,093	-0,049	-0,052	-0,024
Bor hos mor	-0,396	-0,408	-0,317	-0,192	-0,198	-0,154
Bor hos far	-0,41	-0,393	-0,306	-0,118	-0,113	-0,088
Bor hos mor og stefar	-0,409	-0,426	-0,297	-0,13	-0,136	-0,095
Bor hos far og stemor	-0,404	-0,376	-0,306	-0,06	-0,55	-0,045
Dummy variabel for kjønn						
1= Eleven er jente		0,407	0,41		0,246	0,248
Etnisitet						
1= Eleven har foreldre som begge er innvandrere fra ikke-vestlig land (dummy variabel)						
		-0,312	-0,066		-0,061	-0,013
Mors utdanningsnivå (indeks med 6 nivåer)			0,138			0,248
Fars utdanningsnivå (indeks med 6 nivåer)			0,116			0,216
R kvadrat	0,053	0,117	0,269			
Stigning i R kvadrat	0,053	0,064	0,151			

¹ Alle de viste koeffisienter er statistisk signifikante med $p(t) < .0005$. $N = 57548$.

² Alle observasjoner som mangler data på minst én av de variablene som inngår i analysene, er utelatt.

eldre» (sammenlignet med gifte foreldre) er sterkere enn den negative effekten av oppvekst hos foreldre som er innvandrere fra et ikke-vestlig land. Jeg mener dette gir god grunn til å få satt «familiestruktur» på den utdanningspolitiske dagsordenen, da både kjønn og innvandrerbakgrunn er viet betydelig oppmerksomhet i offentlig debatt om sosial ulikhet i skolen.

Er ulikhet i familieinntekt forklaringen?

Hvis effekter av ulikhet i familiestruktur skyldes ulikhet i familiers økonomiske ressurser, ville det være grunn til å forvente mindre forskjeller i land som Norge (med velutbygde støtteordninger for familier med enslige forsørgere) enn i USA. Som nevnt gir ikke forskningslitteraturen støtte for noen generell antagelse om slike forskjeller mellom land. Men det kunne likevel være at familieøkonomi bidrar mer til å forklare den interne variasjonen i skoleprestasjoner i land som USA, enn i mer velutbygde velferdsstater som Norge. Riktig nok konkluderte Breivik og Olweus (2006) at «the predictive power of [familieøkonomi] was quite similar» i de to landene, men deres mål på familieøkonomi var indirekte (familiens boligtype samt elevenes subjektive vurdering av egen families økonomi sammenlignet med andres) og er ikke nødvendigvis tilstrekkelig presise mål på familiens økonomiske kjøpekraft.

Hvis økonomi var utslagsgivende for at en finner svakere skoleprestasjoner hos barn som vokser opp med enslig mor eller far, skulle man forvente at prestasjonene var høyere når slike særboende mødre (eller fedre) bor sammen med en make, fordi slike familier kan antas å ha bedre råd enn familier med enslige forsørgere. Figur 1 viste imidlertid ingen tegn til noen slik sammenheng, noe som regresjonsanalysen også bekreftet (Lauglo 2008).

Kan direkte mål på foreldres inntekt likevel bidra til å forklare forskjellene mellom elever fra ulike typer familiestruktur? Datamaterialet inneholder foreldrenes «inntekt etter skatt», og deres «yrkesinntekt». «Yrkesinntekt» måler en persons inntjening i arbeidsliv og næringsliv. Dette blir dermed et mål på personens egen inntjeningskapasitet i markedet. Hvis man imidlertid er opptatt av de ressurser familien disponerer til sitt forbruk, deriblant til støtte for barns utdanning, vil «inntekt etter skatt» være et bedre mål på slik kjøpekraft enn «yrkesinntekt» fordi inntekt etter skatt inkluderer overføringer fra trygdesystemet.

Innlegging av både fars og mors inntekt i en vanlig lineær regresjon for hele utvalget ville vært lite formålstjenlig, fordi fraværende foreldrenes inntekt neppe har samme betydning for økonomiske kår i barns oppvekstfamilie som inntekten til foreldre de bor hos. Men man kan vurdere inntektens betydning ved å se særskilt på de utslag som inntekt gir *innen* de ulike typer familiestruktur. Det synes rimelig å anta at hvis familiens kjøpekraft spiller en rolle i å forklare forskjeller i elevers skoleprestasjoner *mellom* ulike familietyper, så må den også spille en rolle i å forklare slike forskjeller *innen* hver familietypekategori (så vel som i hele utvalget).

I tabell 3, viser Del A *bivariate* sammenhenger *innen* hver familiestruktur-kategori, mellom elevers skoleprestasjoner og henholdsvis mors utdanning, fars utdanning, fars inntekt og mors inntekt (både yrkesinntekt og inntekt etter skatt). Sammenhengene er målt ved standardiserte regresjonskoeffisienter. Kolonnen helt til høyre viser slike *bivariate* sammenhenger for hele utvalget. Ellers viser kolonnene *bivariate* koeffisienter *innen* de ulike familiestrukturkategoriene. Disse underutvalgene har mange nok observasjoner til at

selv utpreget svake regresjonskoeffisienter blir signifikant forskjellig fra null. Både for hele utvalget og innen hver av de ulike familiestrukturtypene ser vi at (a) foreldrenes utdanningsnivå gir de sterkeste utslag, at (b) «inntekt etter skatt» (det beste mål på hvor «god råd» familien har – eller dens kjøpekraft) gjennomgående er det som har minst betydning, og (c) at utslagene av foreldrenes yrkesinntekt er av middels styrkegrad. At «yrkesinntekt» er klart mer utslagsgivende, beror trolig på at yrkesinntekt bedre fanger opp foreldrenes

evne til å hevde seg i arbeidsmarkedet med sine egne personlige og sosiale ressurser. Men inntekt etter skatt vil som nevnt være et bedre mål på deres kjøpekraft eller på hvor god råd foreldrene faktisk har. For økonomisk svakstilte familier vil inntekt etter skatt også som mål på familiens rent økonomiske ressurser (kjøpekraft) ha den fordel at det inkluderer overføringer fra trygder.

En mulig innvending mot disse indikatorene på familiens økonomiske ressurser er at

Tabell 3. Hvilket utslag gir foreldrenes inntekt på de unges karakterer, før og etter kontroll for foreldrenes utdanningsnivå? Standardiserte bivariate regresjonskoeffisienter innen ulike typer familiestruktur^{1, 2}

Del A.

Bivariate og standardiserte regresjonskoeffisienter med skoleprestasjon 2004 som avhengig variabel

Prediktorvariabel	1. Gifte foreldre	2. Sambo- ende foreldre	3. Enslig mor	4. Enslig far	5. Mor og stefar	6. Far og stemor	7. Alle
1. Mors utdanningsnivå	.367	.346	.329	.309	.337	.358	.366
2. Fars utdanningsnivå	.350	.334	.310	.324	.287	.289	.359
3. Mors inntekt etter skatt i 2003	.077	.201	.049	.114	.019	.140	.051
4. Fars inntekt etter skatt i 2003	.048	.033	.050	.101	.092	.098	.057
5. Mors yrkesinntekt 2003	.209	.235	.245	.218	.192	.197	.233
6. Fars yrkesinntekt 2003	.181	.172	.192	.221	.171	.204	.218
7. N for koeffisientene i hver kolonne er minst:	34 877	2 730	10 784	3 147	4 021	763	60 818

Del B.

Bivariate og standardiserte regresjonskoeffisienter der avhengig variabel er: residualen av skoleprestasjon 2004 etter regresjon mot fars og mors utdanningsnivå (I parentes: r 2 for den bivariate sammenhengen)

Prediktorvariabel	Gifte foreldre	Sambo- ende foreldre	Bor hos mor	Bor hos far	Bor hos mor og stefar	Bor hos far og stemor	Alle
8. Mors inntekt etter skatt 2003	.016 (.000)	.053 (.002)	.014 (.000)	.020 (.000)	-0.037 (.001)	.004 (.000)	-0.003 (.000)
9. Fars inntekt etter skatt 2003	.025 (.001)	-0.004 (.000)	.018 (.000)	.054 (.002)	.045 (.002)	.032 (.000)	.028 (.001)
10. Mors yrkesinntekt 2003	.045 (.002)	.064 (.004)	.103 (.011)	.088 (.007)	.062 (.004)	.044 (.001)	.066 (.004)
11. Fars yrkesinntekt 2003	.055 (.003)	.045 (.002)	.078 (.006)	.100 (.010)	.068 (.004)	.085 (.006)	.081 (.007)
12. Frihetsgrader for koeffisientene i hver kolonne er minst:	34 656	2 710	10 517	3 089	3 962	755	59 026

¹ Fet skrift = statistisk signifikant med p (t) < 0,05.

² Utdanningsnivå er målt ved 1-6 indeks for hver av foreldrene der de ulike trinn er: (1) Grunnskole, (2) VGO-grunnskule, (3) VGO fullført, (4) VGO påbyggingkurs, (5) Universitets og høyskoleutdanning lavere grad, (6) Universitets og høyskoleutdanning tilsvarende hovedfag eller høyere.

inntekt vil variere fra år til år, og at inntekten som fanges opp av ligningsdata for et gitt år, derfor blir en lite pålitelig indikator på familiens inntektsgrunnlag. Vi har ikke data til å vurdere en slik innvending. Men da inntektsmålene gjelder voksne som har barn i første klasse i VGO, mener jeg det er rimelig å anta at de aller fleste foreldre er i en aldersgruppe som vil være relativt stabilt etablert i sin tilknytning til arbeidslivet sammenlignet med utpreget unge voksne eller med voksne etter overgang til pensjonisttilværelse.

Formell utdanning påvirker som kjent inngang til yrkeskarrierer og personers inntjeningsmuligheter i arbeidsmarkedet – samtidig som de kulturelle og sosiale ressurser som er knyttet til foreldrenes utdanningsnivå, påvirker deres barns skoleprestasjoner. Et spørsmål blir da om foreldres inntekt kan bidra til å forklare forskjeller i de unges skoleprestasjoner etter at man først tar hensyn til foreldrenes utdanningsnivå. I vanlig multivariat regresjon tar de partielle regresjonskoeffisientene i samme modell ikke hensyn til antatte årsakssammenhenger mellom ulike prediktorer – i dette tilfelle at en persons inntjeningssevne påvirkes av personens kompetanse fra utdanningssystemet. Men under en modell om antatt årsakssammenheng mellom foreldres utdanningsnivå og deres inntekt, der utdanningen antas å være en sterkt medvirkende årsak til inntekt, kan man som avhengig variabel bruke den delen av en elevs skoleprestasjon som gjenstår som en residual («uforklart» rest) etter at begge foreldres utdanningsnivå benyttes til å lage et estimat av vedkommende elevs prestasjonsnivå. En slik framgangsmåte forutsetter en antagelse om at *all* variasjon i prestasjon hos de unge som kan tilskrives samvariasjonen mellom foreldres inntekt og utdanning, skyldes den årsaksmessig bakenforliggende utdanningen hos foreldrene. Det som regresjonskoeffisi-

entene da viser, blir et minsteestimat av inntektseffekter på skoleprestasjon, det vil si effekter som ikke kan tilskrives den bakenforliggende effekten som foreldrenes utdanningsnivå har på deres inntekt.

Del B i tabellen viser regresjonskoeffisienter der slike residualer er avhengige variabler som er beregnet separat for hver familiestrukturkategori. Vi ser at «inntekt etter skatt» (det antatt beste målet på foreldrenes kjøpekraft) har helt ubetydelig forklaringskraft for disse residualene. De forskjeller i kjøpekraft som er uavhengig av foreldrenes utdanningsnivå, har med andre ord ingen betydning for å forklare ulikhet i hvor godt elever klarer seg faglig i skolen. Dette gjelder også unge som vokser opp med enslige mødre. Det kan innvendes at mødrenes inntekt etter skatt er et upresist mål på de økonomiske ressurser som kommer deres barn til gode, fordi barnebidrag fra barnefedre ikke er regnet med i disse mødrenes inntekt (men eventuelle underholdningsbidrag til mødrene fra fraskilte menn vil være inkludert i mødrenes inntekt). Barnefedres økonomiske ressurser inngår imidlertid i grunnlaget for beregning av barnebidrag. Fars inntekt kan derfor forsvares som en indirekte indikator (proksi-indikator) på *relativ* størrelse av barnebidrag. Vi ser imidlertid at fars inntekt etter skatt heller ikke har noen forklaringskraft i Del B i tabellen, for de unge som vokser opp hos sin enslige mor, når hensyn først er tatt til foreldrenes utdanningsnivå.

Del B viser at foreldrenes yrkesinntekt har noe sterkere utslag på disse residualene. Men regresjonskoeffisientene for slike utslag av yrkesinntekt er likevel utpreget svake. Den sterkeste koeffisienten er 0,103, og denne gjelder mors yrkesinntekt, for barn som bor hos enslige mødre.

En kunne argumentere med at noe av den betydning som foreldres utdanningsnivå

har for barns prestasjoner, nettopp ligger i *de økonomiske ressurser* som tilflyter familien på grunn av foreldres utdanningsnivå, og at analysen i Del B derfor undervurderer den betydning som familiens økonomiske ressurser kan ha for barns skoleprestasjoner.

En fremgangsmåte som unngår en slik innvending, er å se nærmere på unge som bor hos enslige mødre, ved å legge foreldres inntekt og foreldres utdanningsnivå inn som prediktorer i samme regresjonsanalyse. Da en slik fremgangsmåte ikke tar hensyn til at mors utdanningsnivå vil være en medvirkende årsak til hennes inntekt, vil man i dette tilfelle underkorrigere for den betydning som foreldres utdanning har for elevens skoleprestasjoner. Tabell 4 viser en slik analyse, der kjønn og «innvandrerbakgrunn» også inngår. Som i tidligere regresjonsanalyser ser vi også i dette tilfellet at det er elevens kjønn og foreldrenes utdanningsnivå som er mest utslagsgivende, og at det er «mors utdanning» som er aller mest utslagsgivende. Foreldrenes «inntekt etter skatt» (det beste mål på kjøpekraft) gir heller ikke under denne fremgangsmåten noe signifikant utslag (i modell 2). «Yrkesinntekt» gir utpreget svake utslag (i modell 3).

Jeg mener de funn som er gjort i dette materialet, støtter disse konklusjonene: Forskjeller i familiers kjøpekraft har svært liten eller ingen betydning for å forklare ulikhet i hvor godt de unge klarer seg på skolen i dagens Norge etter at hensyn er tatt til foreldres utdanningsnivå. Dette gjelder både når en bruker en utpreget konservativ fremgangsmåte for å måle inntektens betydning (som i tabell 3, Del B), og når en bruker vanlig regresjonsanalyse som i modell 2 i tabell 4. En eventuell effekt av forskjeller i kjøpekraft er for svak til å kunne forklare de forskjeller som er påvist mellom de ulike familietyper i de unges skoleprestasjoner. Familiens tilknytning til økonomien gir nok likevel et svakt utslag hvis en bruker «yrkesinntekt» som mål på familiens inntjeningssevne i markedet. Men dette er et ufullstendig mål på kjøpekraft fordi det ikke tar med overføringer gjennom trygdesystemet.

Analysen gir grunn til å tvile på påstander om at forskjeller i skoleprestasjoner mellom barn fra ulike typer familiestruktur skyldes forskjeller i familiens kjøpekraft, i dagens Norge. Men én analyse på ett materiale strekker ikke til som noen kategorisk konklusjon. Det er ønskelig med bedre data for ytterligere å teste spørsmålene om mulige inntektseffekter: foreldres inntekt

Tabell 4. **Regresjonsanalyse av elevens skoleprestasjon i 10. klasse. Unge med oppvekst hos enslige mødre. Standardiserte regresjonskoeffisienter**

Prediktorvariabler	Modell 1	Modell 2	Modell 3
Eleven er jente	.252	.252	.251
Elevens foreldre er begge innvandrere fra et land utenom Europa og Nord-Amerika	-0.009	-0.009	.004
Mors utdanningsnivå (6 nivåer)	.251	.250	.210
Fars utdanningsnivå (6 nivåer)	.216	.214	.185
Mors inntekt etter skatt 2003		.007	
Fars inntekt etter skatt 2003		.014	
Mors yrkesinntekt 2003			.109
Fars yrkesinntekt 2003			.067
R ²	.214	.214	.229

¹ N = 10516.

² Fet skrift: p(t) < .05.

over en lengre periode, direkte mål på barnebidrag og elevdata som inkluderer den lille andelen av årskullene som ikke begynner i grunnskurs i VGO – eller som begynner etter at de er blitt 18 år gamle. At inntekt etter skatt ikke synes å være utslagsgivende, bør ikke forbause. Det er jo i pakt med intensjonen i de støtteordninger som den norske velferdsstaten har for barn som vokser opp med kun én av sine foreldre i hjemmet.

Sluttkommentar

Barn av særboende foreldre klarer seg altså rent faglig dårligere i grunnskolen enn barn som vokser opp med begge sine foreldre i hjemmet. Et slikt funn har i Norge vært gjenstand for liten faglig og utdanningspolitisk oppmerksomhet, til tross for at utslaget er langt sterkere enn forskjellen mellom unge fra «innvandrerbakgrunn» og andre norske ungdommer (Lauglo 2008), og til tross for at denne forskjellen (etter kontroll for blant annet foreldres utdanningsnivå) er om lag tre firedeler så sterk som forskjellen i skoleprestasjoner mellom jenter og gutter. Analyse av direkte mål på foreldres inntekt gir heller ikke noen støtte for argumenter om at årsaken til de påviste dårlige skoleprestasjoner hos barn av særboende foreldre ligger i dårlig familieøkonomi.

Foreldre som fremdeles velger fortsatt samboerskap fremfor ekteskap når deres barn har nådd slutten av grunnskolen, vil per definisjon leve i et samliv som har vist betydelig bærekraft. Likevel klarer barn av slike foreldre seg litt dårligere på skolen enn barn av gifte foreldre, til tross for at samboerforeldre i dette norske materialet må være en positivt selektert gruppe da de har holdt sammen til deres barn er blitt 16-17 år. Uansett den betydning som seleksjon av personer med bestemte personlige egenskaper til samboerskap kan ha, er det grunn til å tro at økingen i antall

barn som fødes til foreldre som er samboere uten å gifte seg, betyr at flere barn har oppvekst hos foreldre som ikke har et sterkt og langvarig forhold til hverandre – noe som vil være en uheldig samfunnsutvikling etter min vurdering.

Ellers viser både litteraturgjennomgangen og dataanalysen at stefedre og stemødre ikke synes å fungere *generelt* som en verdifull tilleggsressurs for at barn av særboende foreldre skal klare seg godt på skolen. Det er ingen gjennomgående *tendens* til at det er noen fordel for barn i å klare seg bra på skolen når de har steforeldre sammenlignet med unge som har oppvekst hos enlige foreldre. At man ikke ser noe positivt utslag på de unges skoleprestasjon av at steforeldre inngår i familien, sammenlignet med oppvekst hos enlige foreldre, understøtter dessuten konklusjonen om at forskjeller etter familiestruktur i skoleprestasjon ikke synes å bero på inntektsulikhet mellom ulike familietyper, da det er rimelig å anta at inntreden av stefar eller stemor i familien øker den familieinntekten som de unge har nytte av.

Skoleprestasjon er for snevert til å kunne tjene som et generelt mål på god oppvekst, og de påviste forskjeller er kun tendenser. Selvsagt vil det være stor variasjon innen de familiekategorier som er blitt analysert, og det vil være overlappende skårer mellom disse kategoriene i enkeltelevers prestasjoner. Uansett deres familiestatus, er verken foreldre eller deres barn passive brikker som tynges ned av påkjenninger og komplikasjoner i sitt liv uten å mobilisere personlige og sosiale ressurser for å realisere mål som er viktige for dem.

Som poengtert i innledningen – sammenhenger påvist på tverrsnittsdata reiser spørsmål om bakenforliggende forklaringsmekanismer. I denne studien er det vist at to mulige forklaringer ikke strekker

til. Sammenhengen mellom familiestruktur og de unges skoleprestasjoner gjenstår etter kontroll for foreldrenes utdanningsnivå, og den kan heller ikke i dette materialet tilskrives ulikhet i familienes kjøpekraft. Spørsmålet gjenstår: Fungerer det tradisjonelle ekteskapet, med sin tydelige institusjonalisering og forankring i bredere familienettverk, rett og slett som en gunstigere sosial ramme både for samlivet mellom foreldrene og for deres oppdragelse av barn? Eller er det en tendens til at de foreldrene som gifter seg og holder sammen mens de oppdrar barna, også er de som på forhånd var potensielt de «beste foreldrene» i kraft av deres individuelle egenskaper eller forholdet dem imellom? Som illustrert i litteratur gjennomgått i denne studien, er begge forklaringer samtidige mulige.

Sammenhengen som er påvist, aktualiserer behov for bredere meningsinnhold når slike begreper som «sosial bakgrunn», «familiebakgrunn» eller «hjemmebakgrunn» brukes i utdannings sosiologisk forskning. Rent sosio-økonomiske eller kulturelle indikatorer strekker ikke til. Denne studien, og mange andre, har vist at også indikatorer på familiens sammensetning har betydning for at unge skal lykkes i sin overgang til voksen status. Det er en fordel å vokse opp i familier med begge foreldre og at disse er gift med hverandre. Slike sammenhenger reiser spørsmål om mulige forklaringer som de foreliggende data ikke gir mulighet til å prøve ut. Men de funn som er gjort, og den videre forskningslitteratur som foreligger, gir grunn til å anta det er et gode for barn og unge at deres foreldre har trygt samhold og er samstemte i barneoppdragelsen. Forskningslitteraturen tyder på at splid og konflikt i hjemmet er en belastning for barn og unge som kan ha vidtrekkende konsekvenser for overgangen til å bli voksen, og med langsiktige konsekvenser for deres utdan-

nings- og yrkeskarrierer. Men forskningslitteraturen viser også at det er uklart om selve skilsmissen i de fleste tilfeller utgjør noen tilleggsbelastning for at de unge skal lykkes i utdannings systemet.

Andre funn tyder på at familiens relasjoner og interesser utenfor privatlivet, også kan ha betydning for at de unge skal få en vellykket overgang til voksen status. Foreldre som bryr seg om samfunnsliv og politikk, synes å være en positiv ressurs for de unges skolegang, uansett hvor mye skolegang foreldrene selv har hatt (Lauglo og Øia 2006:74-76, Lauglo 2009).

Begge typer funn peker på behovet for et utvidet begrep om de sider ved «familiebakgrunn» som har betydning for de unges utdanningsløp. Det blir også et argument for et utvidet perspektiv på utdanning og sosial ulikhet, fordi de familietilknyttede *sosiale* relasjoner som er utslagsgivende for ulikhet i utdannings systemet, uttømmes ikke godt nok av begreper som «sosial klasse» eller «kulturell kapital».

Har de funn som er gjort eller referert til i denne studien, implikasjoner for handling? Etter mitt syn er den klareste implikasjonen at familiestruktur bør inngå når sammenhengen mellom utdanning og sosial ulikhet utredes som grunnlag for utdanningspolitikk. Ellers mener jeg at forskere bør være forsiktige i sine råd om politiske virkemidler, fordi beslutninger om virkemidler må tuftes på et bredere premissgrunnlag enn det forskning kan gi, fordi de påviste sammenhenger i samfunnsvitenskap ofte er svake, og fordi de bakenforliggende årsaker ofte er uklare om de sammenhenger som blir påvist. Forskning kan likevel bidra ved å redusere uenighet om premissgrunnlaget. For eksempel, de funn som er gjort i denne studien gir neppe noen støtte for at økte overføringer gjennom trygdesystemet

ville redusere ulikheten i skoleprestasjoner mellom barn av foreldre som holder sammen, og barn som vokser opp med en av sine foreldre i hjemmet. Men justeringer av økonomiske støtteordninger vil selvsagt trenge et mye bredere grunnlag enn et så snevert «premiss».

Noen vil nok i de funn som er gjort og i den forskningslitteratur som er gjennomgått, se behov for å lete etter nye virkemidler for å støtte den tradisjonelle og ekteskapsinstitusjonaliserte familien. Om man kunne påvise at de statistiske «familiestruktureffektene» som er blitt påvist, også viser til årsakssammenhenger og ikke skyldes seleksjon, ville en slik implikasjon synes mer tydelig begrunnet. Men det ville likevel være et vurderingsproblem om sammenhengene er sterke nok til å fortjene politisk oppmerksomhet.

Referanser

Amato, P.R. (2000): The Consequences of Divorce for Adults and Children, *Journal of Marriage and Family*, 62 (November 2000):1269-1287.

Amato, P.R. (2008): Parental Divorce, Marital Conflict and Children's Behavior Problems: A Comparison of Adopted and Biological Children, *Social Forces*, 86 (No 3, 2008):1139-1161.

Axinn, W.G. og A. Thornton (1992): The Relationship of Cohabitation and Divorce. Selectivity or Causal Influence? *Demography*, 29 (No 3 1992):357-374.

Bjørklund, A. og M. Sundström (2002): *Parental Separation and Children's Educational Attainment: A Siblings Approach. Discussion Paper No. 643*, Bonn: IZA Forschungsinstitut sur Zukunft der Arbeit. Tilgjengelig på nettet: <ftp://repec.iza.org/RePEc/Discussionpaper/dp643.pdf>

Breivik, Kyrre (2008): *The Adjustment of Children and Adolescents in Different Post-Divorce Family Structure. A Norwegian Study of Risks and Mechanisms*, Thesis submitted for the Dr. psychol. degree, Bergen: University of Bergen, Faculty of Psychology.

Breivik, K., og Olweus, D. (2006): Children and divorce in a Scandinavian welfare state: Are they less affected than US children? *Scandinavian Journal of Psychology*, 47: 61-74.

Brown, S.L. (2000): The Effect of Union Type on Psychological Well-being: Depression Among Cohabitators Versus Marrieds, *Journal of Health and Social Behaviour*, 41 (September 2000): 241-255.

- Brown, S. (2004): Family Structure and Child Well-being, The Significance of Parental Cohabitation. *Journal of Marriage and the Family*, 20: 351-367.
- Coleman, J. S. og T. Hoffer (1987): *Public and Private Schools. The Impact of Communities*, New York: Basic Books.
- Coleman, J.S. (1988): Social Capital in the Creation of Human Capital, *American Journal of Sociology*, 94 (Supplement): S95-S120.
- Field, J. (2003): *Social Capital*, London: Routledge.
- Fuchs, T. og L. Wössmann (2004): *What accounts for International Differences in Student Performance? A Re-Examination Using PISA Data*, CESIFO Working Paper No. 1235. <http://www.oecd.org/dataoecd/29/47/33680685.pdf>
- Furstenberg, F.F. (2005): Banking on Families: How Families Generate and Distribute Social Capital, *Journal of Marriage and the Family*, 67 (November 2005): 809-821.
- Furstenberg, F.F., S.P. Morgan and P.D. Allison (1987): Paternal Participation and Children's Well-being after Marital Dissolution, *American Sociological Review*, 52:695-701.
- Haahr, J.H. i samarbeid med T.K. Nielsen, M.E. Hansen og S.T. Jakobsen (2005): *Explaining Student Performance. Evidence from the international PISA, TIMSS and PIRLS surveys*, Copenhagen: Danish Technological Institute. Rapport på nettstedet <http://www.oecd.org/dataoecd/5/45/35920726.pdf>
- Hansen, T., T. Moum og A. Shapiro (2007): Relational and Individual Well-Being Among Cohabitators and Married Individuals in Midlife, *Journal of Family Issues*, 28 (July 2007): 910-933.
- Hofferth, S. og K.G. Anderson (2003): Are All Dads Equal? Biology Versus Marriage as a Basis for Paternal Investment, *Journal of Marriage and Family*, 65 (February 2003): 213-232.
- Hægeland, T., L.J. Kirkebøen, O. Raaum og K. Salvanes (2007): *Skolebebidragsindikatorer for Oslo-skoler*, Rapporter 2007/28, Statistisk sentralbyrå.
- Jensen, A. og S. Clausen (1997): *Barns familier. Samboerskap og foreldrebrudd etter 1970*, NIBR-rapporet nr. 21, Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning.
- Jensen, A. og S. Clausen (1999): «Samboerskap som foreldreskap», Vedlegg 4 til *NOU Norges offentlige utredninger (1999:25) Samboerne og samfunnet*, Oslo: Barne- og familiedepartementet.
- Jensen, A. og S. Clausen (2000): *Barndom – forvandling uten handling? Samboerskap, foreldreskap og søskenskap*, NIBR prosjektrapport 2000:6, Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning.
- Jensen, A. og S. Clausen (2003): Children and family dissolution in Norway. The impact of consensual unions, *Childhood*, 10 (1): 65-81.
- Kiernan, K. (2002): «Cohabitation in Western Europe: Trends, Issues and Implementations», i Booth, A. og A.C. Crouter (red.) *Just Living Together. Implications of Cohabitation on Families, Children and Social Policy*, New Jersey: Lawrence Erlbaum.

- Kiernan, K. (2003): *Cohabitation and divorce across nations and generations*, CASE papers 65, London: London School of Economics.
- Kravdal, Ø. (1999): Does marriage require a stronger economic underpinning than informal cohabitation? *Population Studies*, 53: 63:80.
- Kravdal, Ø. (1997): Wanting a Child without a Firm Commitment to the Partner: Interpretations and Implications of a Common Behaviour Pattern among Norwegian Cohabitants, *European Journal of Population*, 13: 269-298.
- Lauglo, J. (2009): Political Socialization at Home and Young People's Educational Achievement and Ambition. [Manuskript sendt til tidsskrift]
- Lauglo, J. (2008): Familiestruktur og skoleprestasjoner, *Tidsskrift for ungdomsforskning* 8 (no 1.): 3-29. Tilgjengelig på nettet: <http://www.ungdomsforskning.no/Download/1-2008/Lauglo%20TfU%201-2008.pdf>
- Lauglo, J. & Øia, T (2006) *Education and Civic Engagement Among Norwegian Youths*. Oslo: NOVA -Norwegian Social Research. Report 14/06.
- Lindbekk, Tore (2008): Familieformen styrer karriereløpet? *Søkelys på arbeidslivet* 25 (No 2, 2008):161-170.
- MacLanahan, S. og G. Sandefur (1994): *Growing Up with a Single Parent: What Hurts, What Helps*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Manning, W. (2002): «The Implications of Cohabitation for Children's Well-being», i Booth, A. og A. Crouter (red.): *Just Living Together: Implications of Cohabitation on Families, Children and Social Policy*, Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Markussen, E., B. Lødding, N. Sandberg og N. Vibe (2006): *Forskjell på folk – hva gjør skolen?* Rapport 2/2006, Oslo: NIFU STEP.
- Morrow, V. (1999): Conceptualising Social Capital in Relation to the Well-being of Children and Young People: A critical review, *Sociological Review*, 47: 744-65.
- Moxnes, K. i samarbeid med G.M.D. Haugen og T. Holter (1999): *Skilsmisens virkning på barn. Foreldres oppfatning av skilsmisens konsekvenser for deres barn*, Trondheim: ALLFORSK.
- Moxnes, Kari og Asgeir Winge (2000): *Foreldresamarbeid etter skilsmisse*, Trondheim: Allforsk.
- Nergård, Trude (2005): *Skoleprestasjoner til barn med særboende foreldre. En litteraturstudie*, NOVA-rapport 18/05, Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Noack, T. og A. Seierstad (2003): Samboerskap ved tusenårskiftet. Dagligdags og utforsket, *Samfunnsspeilet* 1,2003, Statistisk Sentralbyrå.
- Noack, T. (2002): Samboere med felles barn: En gruppe med mye gjennomtrekk, *Økonomiske analyser* 3/2000, Statistisk Sentralbyrå.

Noack, T. (2001): Cohabitation in Norway: An accepted and gradually more regulated way of living, *International Journal of Law, Policy and the Family*, 15: 102-117.

NOU, Norges offentlige utredninger (1999): NOU 1999: 25 *Utvikling av samboerskap i Norge*, Oslo: Barne- og familiedepartementet.

Ottosen, M.H. (2000): Samboskab, ægteskab og forældrebrud. En analyse af børns familieforhold gennem de første leveår, København: Socialforskningsinstituttet.

Piketty, Thomas (2003): *The Impact of Divorce on School Performance: Evidence from France, 1968-2002. Discussion Paper No. 4146*, London: Center for Economic Policy Research. Tilgjengelig på nettet: <http://www.cepr.org/pubs/new-dps/dplist.asp?dpno=4146>

Pong, S. (1996): School Participation of Children from Single-Mother Families in Malaysia, *Comparative Education Review*, 40: 231-249.

Popenoe, D. (1996): *Life Without Father. Compelling New Evidence that Fatherhood and Marriage are Indispensable for the Good of Children and Society*, New York: Free Press.

Powell, M. A., og Parcel, T. L. (1999): Parental Work, Family Size and Social Capital Effects of Early Adolescent Educational Outcomes: The United States and Great Britain Compared, *Research in the Sociology of Work* 7: 1-30.

Skinner, K.B., S. Bahr, D.R. Crane og V.R. Call (2002): Cohabitation, Marriage, and remarriage: A comparison of relationship quality over time, *Journal of Family Issues*, 23: 74-90.

Treas, J. og D. Giesen (2000): Sexual Infidelity among Married and Cohabiting Americans, *Journal of Marriage and Family*, 62: 48-60.